

BALTŲ KULTŪRA

Lietuvių panteonas

DAINIUS RAZAUSKAS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

liaudies.kultura@lkkc.lt

Apie lietuvių panteoną – suprask, lietuvių dievus – rašyta daug, labai daug. Tačiau dar neteko užtikti, kad kas nors būtų pasiaiškinęs, ką gi reiškia, kas gi iš tikrųjų yra *panteonas*. Todėl dabar pradėsime būtent tuo, ir kaip tik tam bus skirta pirmoji straipsnio dalis – *panteono* sąvokos kilmėi ir pirminiam turiniui nustatyti.

O tada jau bus galima pereiti ir prie lietuvių panteono, kurio samprata tokiu atveju, kaip pamatysime, gerokai pasikeis. Šiaip ar taip, apie lietuvių dievus čia nebus kalbama – kalbama bus apie *panteono* sąvokos lietuviškąjį atitikmenį, taigi apie lietuvių panteoną siaurąja ir tiksliausia prasme.

Esminiai žodžiai: Panteonas, *Visi dievai*, lietuvių mitologija, lyginamoji religijotyra ir mitologija

1. Panteono sąvokos kilmė ir pirminis turinys

Tarptautinis žodis *panteonas* yra graikų kilmės, atsiradęs iš šventyklos pavadinimo *Πάνθειον*. Šis pavadinimas – tai niekatrosios giminės būdvardis, apibūdinantis šventyklą (n. *ἱερόν*), vyr g. būtų *πάνθειος*, o reiškia jis ‘visų dievų’; taigi Panteonas – tai visiems dievams skirta, visų dievų šventykla¹. Lietuviškai tad pavadinimą *Πάνθειον* (*ἱερόν*) pažodžiui galėtume išversti atitinkamu būdvardžiu Visadievė ar Visdievė (šventykla).

Garsiausia šitaip pavadinta antikinė šventykla buvo ir tebėra Romos Panteonas, pastatytas 27 m. pr. Kr., 110 m. trenktas žaibo ir sudegęs, bet 118–125 m. perstatytas

iš naujo ir išlikęs ligi šiol. Tiesa, VII a. pradžioje šventykla buvo įsisavinta Bažnyčios ir pervadinta į Švč. Marijos Kankinių bažnyčią, vėliau – Švč. Marijos rotondą (t. y. ‘apskritąją’, pagal jos pagrindo formą) ir taip tebevadinama iki šiol². Dėl sąsajos su šventaisiais, taip pat dėl tradicijos žymiausias bei ypač nusipelnisius veikėjus laidoti šventovėse bei šventoriuose³ ilgainiui išsirutuliojo akivaizdžiai antrinė panteono samprata – kaip tautos, valstybės ar kt. didžiūnų palaidojimo vieta. Tačiau mus dabar domina ne šios sąvokos raida bei vėlyvieji antriniai jos atpasmiai, o kilmė ir pirminis turinys.

Būta šiuo vardu pavadintų šventyklų ir Senovės Graikijoje, o pats žodis

1 Klein 2003, 531.

2 AŽ, 372–373; CMR, 404; LA, 407 ir kt.

3 Žr. Ariëš 1993, 31–34.

πάνθειον žinomas jau iš Aristotelio raštų (jei tai ne vėlesnis perrašinėtojo intarpas), patikimiau – iš helėnizmo laikotarpio raštų (orfinių himnų ir kt.).⁴ Tačiau pati pirminė sąvoka πάντες θεοί ‘visi dievai’, sudaranti šio sudurtinio žodžio pagrindą, žinoma nuo seniausių laikų: štai Homero „Iliadoje“ (VIII.5) πάντες τε θεοί παῖσά τε θέαιναι, ir visi dievai, ir visos deivės⁵ – taip Dzeusas kreipiasi į dievus jo sušauktaime pasitarime Olimpo viršūnėje. Tą pat frazę „Odisejoje“ (VIII.341) prisiekdamas pakartoja Hermis (Jeronimo Ralio vertimu): „Lai į mane susirinkę dievai visi žiūri ir deivės“⁶. „Visi dievai“ – iš pažiūros niekuo neypatingas žodžių junginys, todėl, suprantama, jis pasitaiko pakankamai dažnai. Jį mini Demostenas (*De falsa legatione*, 16): ὦ Ζεῦ καὶ πάντες θεοί „Dzeuse ir visi dievai“; Ksenofonas (*Cyropaedia* VIII.7.3): Ζεῦ πατρῶε καὶ Ἥλιε καὶ πάντες θεοί „tėnų globėjau Dzeuse, Helijau ir visi dievai“; Platonas (*Euthyphro* 9e1–3): Ἄλλ’ ἔγωγε φαίην ἄν τοῦτο εἶναι τὸ ὅσιον ὃ ἄν πάντες οἱ θεοὶ φιλοῦσιν, καὶ τὸ ἐναντίον, ὃ ἄν πάντες θεοὶμισῶσιν, ἀνόσιον „Bet aš pasakyčiau, kad šventa tai, kas miela visiems dievams, ir priešingai – šventagiška tai, ko visi dievai negali pakęsti“; vėl Platonas (*Cratylus* 401d): τὸ γὰρ πρὸ πάντων θεῶν τῆ ἄεστία πρώτῃ προθύειν εἰκόσ ἐκείνους οἷτινες τὴν πάντων οὐσίαν “ἐσσίαν” ἐπωνόμασαν „nes tikėtina, kad visų dalykų esmę įvardijusieji *essia* Hestijai aukos pirmai, anksčiau už visus dievus“ (vertė Mantas Adomėnas); dar

Platonas (*Symposium* 195a): φημί οὖν ἐγὼ πάντων θεῶν εὐδαιμόνων ὄντων Ἐρωτα, εἰ θέμις καὶ ἀνεμέσητον εἰπεῖν, εὐδαιμονέστατον εἶναι αὐτῶν „Mano įsitikinimu, iš visų dievų, – visi jie laimingi, – Erotas (jei leista taip kalbėti neužsitraukiant rūstybės) – pats laimingiausias“ (vertė Tatjana Aleknienė); Pausanijas (*Graeciae descriptio* V.15.10): μόναισ δὲ ταῖς Νύμφαισ οὐ νομίζουσιν οἶνον οὐδὲ ταῖσ Δεσποίνας σπένδειν οὐδὲ ἐπὶ τῷ βωμῷ τῷ κοινῷ πάντων θεῶν „Jie nepratę nulieti vyno tik nimfoms, šeiminkėms ir ant bendro visų dievų aukuro“; Flavijus Klaudijus Julianas (*Ἀθηναίων τῆ βουλή καὶ τῷ δήμῳ* 11): ἴστω Ζεύς, Ἥλιος, Ἄρης, Ἀθηναῖ καὶ πάντες θεοί „težino Dzeusas, Helijas, Arėjas, Atėnė ir visi dievai“⁷.

Iš paminėtų pavyzdžių matyti, jog: Dzeusas paprastai skiriamas nuo „visų dievų“; „visi dievai“ dažniausiai paminimi prisiekiant, dievagojantis ar kitaip šaukiantis dievų; vieną ar kelis konkrečiu atveju rūpimus dievus pavadinus vardais, „visi dievai“ paminimi kaip savotiškas „liekamasis narys“; nuo Pausanijo paminėto visų dievų aukuro (βωμός πάντων θεῶν) ligi „panteono“ tėra vienas žingsnis (πάνθειος βωμός ‘visdievis aukuras’ > πάνθειον ἱερόν ‘visdievė šventykla’).

Savo dievus graikai įvairiai skirstė į būrius, o vieną iš būrių sudarė vyriausieji, arba Olimpo, dievai, kurie buvo suskaičiuoti ir sudarė dvyliką: Dzeusas, Hera, Apolonas,

4 Už šias žinias dėkoju dr. Vytautui Ališauskui.

5 ДГРС, 1268, s.v. πᾶς.

6 Odiseja 1964, 143.

7 Už suteiktus pastaruosius pavyzdžius ir jų vertimus (kur nenurodytas kitas vertėjas), taip pat už geranoriškus patarimus ačiū Pauliui Garbačiauskui! Platono „Kratilas“ ir „Puota“ prieinami lietuviškai: atitinkamai Platonas 1996, 104, 105 ir Platonas 2000, 35.

Artemidė, Arėjas, Atėnė, Afroditė, Hefais-
tas, Hermis, Poseidonas, Demetra, Hestija;
vėliau į sąrašą tapo įtrauktas Dionisas, į
Olimpą priimtas ir Heraklis, tad turėjo su-
sidaryti keturiolika; negana to, sąrašas nėra
visai pastovus: išstumdami kitus, jame kar-
tais gali atsirasti Kronas, Faibas, Plutonas ir
kt.; romėnai graikų pavyzdžiu irgi vardija
dvyliką dievų, bet ne visai tuos pačius (jų
atitikmenis) ir kita tvarka: Junona, Vesta,
Minerva, Cerera, Diana, Venera, Marsas,
Merkurijus, Jupiteris, Neptūnas, Vulkanas,
Apolonas; romėnų sąrašas irgi įvairuoja:
jame gali atsirasti Saturnas, Bakchas ir kt.⁸
Kiti, ypač žemės ir požemio dievai, kaip
Hadas, Persefonė, taip pat iš ankstenių
kartų dievų Uranas, ir daugybė kitų į olim-
piečių sąrašą nepateko, nors jų atskyrimo
požymiai nevisuomet aiškūs (antai olim-
piečiai Demetra ir Hefaiastas irgi ryškiai
susiję su žeme bei požemiais, abejotinas ir
olimpiečio Poseidono dangiškumas). Kaip
matyti, nėra Olimpe ir Eroto, pasak Plato-
no, „laimingiausio“ iš dievų. Taigi Olimpo
dievai tikrai nėra „visi dievai“. Kitur Pla-
tonas („Faidras“ 246.e–247.a) pateikia štai
tokį vaizdą: „Dzeusas, didis vadas danguje,
sparnuotu vežimu važiuoja pirmasis, viską
sutvarkydamas ir viskuo besirūpindamas,
o paskui jį seka dievų ir daimonų kareivija,
išrikiuota vienuolika būrių. Tik vienintelė
Hestija nepalieka dievų buveinės, o likusieji
dievai, visi pagrindiniai, įeinantys į dvylikos
skaičių, vadovauja kiekvienam jų patikėtai
rikiuotei“⁹. Vadinasi, turime vienuolika
dievų „vadų“ + didįjį visų vadą Dzeusą +
namie likusią Hestiją = 13 pagrindinių

8 AŽ, 106, 118; CMR, 387; LA, 199–200; Jobs 1962, 1612.

9 Platonas 1996a, 42–43.

dievų, nekalbant apie neapibrėžtą aibę jų
vadovaujamųjų... O štai Homeras („Odisė-
ja“ VI.42–46) Olimpe mini apskritai dievus,
nei „visus“, nei skyrium olimpiečius¹⁰. Taigi
visiško aiškumo nėra, bet pažymėtinas tra-
dicijos polinkis savo dievus, bent iš dalies,
suskaičiuoti ir taip „įvesti tvarką“. Skaičius
12 savo ruožtu gali būti susijęs su dvylika
metų mėnesių, dvylika Zodiako ženklų
ar kitais dvyliktukais ir mena savotišką
visumą, „pilną ratą“¹¹. Pavyzdys gali būti
baliečių (Bali, Indonezija) tradicinis „dievų
ratas“ – dievų vaizdavimas išrikiuotų ratu
aplank paryškintą centrą¹².

Senovės hetitų karalius Mursilis II į
savo metraščius įrašė, kad, jam žygiuojant
į karą, „mano viešpatni Arinos deivė Saulė
ir mano viešpatis Nergalas ir Mezula ir
visi dievai žengė pirma manęs“¹³. Visiems
dievams čia akivaizdžiai teko „liekamojo
nario“ vaidmuo. Pasak O. R. Gurney'o, se-
novės hetitai, kaip ir senovės babiloniečiai,
per Naujuosius metus rituale inscenuoda-
vo „dievų susirinkimą“¹⁴. Visų dievų sąvoką
hetitams atstojo ir „tūkstantis dievų“¹⁵.

Senovės Egipte (Hermopolyje, vėliau ir
Tėbuose) manyta, jog prieš sukuriant pa-
saulį dievų būta aštuonių, keturios dievo su
deive poros, tačiau seniausią Egipte žinomą
Heliopolio „panteoną“ sudarė devyni die-
vai: didysis dievas kūrėjas Atumas, jo vaikai
Šu ir Tefnut, pastarųjų vaikai Gebas ir Nut,
brolis su seseria Osiris su Iside ir Setas su
Neftide – pavyzdinė eneada, pagal kurią

10 Odisėja 1964, 106.

11 МНМ II, 19.

12 Jung 1990, pav. LIX.

13 West 2007, 483.

14 Герни 1987, 137.

15 ЛУН, 55, 264.

savus devynetus sudarinėjo kitų Senovės Egipto miestų žyniai¹⁶. Lewis Spence'as pažymi, kad „nors šiuos dievų būrius sakoma esant sudarytus iš devynių dievybių, tai tėra nulemta jų pavadinimo *pesedt*, reiškiančio 'devyni'“, o iš tikrųjų „devintuke“ dievų gali būti, pavyzdžiui, vienuolika, šeši ar pan.¹⁷. Memfio mitologijoje pirmasis dievas kūrėjas Ptahas kitus aštuonis dievus sukūręs kaip skirtingas savo emanacijas, kaip „aštuonis Ptahus“, su kuriais kartu sudaro devynetą ir tarp kurių yra vyriausias; tekstuose pateikiamas palyginimas, jog dievai yra tarsi „dantys ir lūpos jo burnoje“, kuriais jis įvardijo daiktus juos sukurdamas, o Totas dar vadintas Ptaho liežuviu; panašiai Heliopolio didžiojo dievo kūrėjo Atumo devintukas atsirado „iš jo sėklos ir pirštų“¹⁸. Kadangi Senovės Egipte kiekvienas didysis miestas turėjo ar bent svarbiausiais laikė savo dievus, užtat čia, pasak A. Uždavinio, „miestų ir juos valdančių dievų visuma sudaro šalį ('dieviškojo horizonto atvaizdą') kaip vieningą panteoną“¹⁹.

„Visų dievų“ sąvoką aptinkame ir senovės žydų Biblijoje, kur jie labai griežtai subordinuojami aukščiausiajam Dievui (iš dalies – kaip kitų tautų dievai) ir galiausiai jo naudai visai panaikinami (sulig Algirdo Jurėno vertimu): „Dabar žinau, kad Viešpats yra didesnis už visus dievus...“ (Pr 18.11); „Nes didis yra Viešpats ir labai girtinas, jis labiau bijotinas už visus dievus“ (1 Kr 16.25); „O namai, kuriuos aš rengiuosi statyti, turi būti dideli, nes mūsų Dievas

yra didesnis už visus dievus“ (2 Kr 2.4); „...nes Viešpats yra didysis Dievas, didysis Karalius viršum visų dievų!“ (Ps 95.3); „Nes didis yra Viešpats ir labai girtinas, jis labiau bijotinas už visus dievus“ (Ps 96.4); „Nes tu, Viešpatie, esi visos žemės Aukščiausiasis, aukštai iškilęs viršum visų dievų“ (Ps 97.9); „Juk aš pats žinau, kad Jahvė yra didis ir kad mūsų Viešpats yra didesnis už visus dievus“ (Ps 135.5); „Baisus jiems pasirodys Viešpats, nes leis išnykti visiems žemės dievams, ir jį garbins kiekvienas iš savo vietos, visos tautų salos“ (Sof 2.11)²⁰. Nors šie „visi dievai“ nevardijami, bet pati sąvoka tiesiogiai mena „panteoną“.

Apie senovės persų didžiojo karaliaus Darijaus tikėjimą anglų iranistė Mary Boyce sako: „Nors Darijus vardu kreipdavosi tik į Ahuramazdą, jis minėjo ir 'visus dievus'“, tuo „turėdamas omeny tiesiog žemesnius dievus, pavaldžius Kūrėjui Ahuramazdai“²¹. Vėlgi akivaizdu, kad Išmintingasis Viešpats yra visai kito lygmens dievybė nei „visi dievai“ (čia gal reikia turėti omeny ir persų žydams padarytą religinę įtaką).

Labai gerai žinoma ir labai pamokanti yra „visų dievų“ sąvoka senovės Indijoje, pradedant vedomis ir vėliau. V. Toporovo

16 MHM II, 238, 630, 663; Матѣе 1996, 162, žr. 298; Lurker 1995, 48, 91.

17 Spence 1998, 16; Матѣе 1996, 299.

18 Матѣе 1996, 164; MHM II, 345.

19 Uždavinyš 2003, 19.

20 Į tikrąjį monoteizmą ir politeizmo santykį pasaulio religijose čia nėra galimybės pasigilinti, reikia tik pažymėti, jog šios teorinės sąvokos ne įvardija dvi skirtingų rūšių religines sistemas, o veikia nužymi rėmus, tarp kurių įvairios pasaulio religijos įsitenka, vienos arčiau vieno kraštutinumo, kitos – arčiau kito. Arba kaip fizikoje šviesa: vienas atvejais ji reiškiasi kaip dalelių srautas („dievai“), o kitais – kaip elektromagnetinės bangos (vienas visa smelkiantis Elektromagnetinis Laukas, „Dievas“).

21 Боїс 2003, 92.

apibūdinimu: „Višvedevai (s. i. *vīśve devāḥ*, pažodžiui ‘visi dievai’) senovės indų mitologijoje – ypatingo pobūdžio dievų (kartais įtraukiant ir žemesniuosius) būrys, kraštutiniu atveju sutampatis su visu panteonu. Nuo grupinių dievų ar dievų klasių Višvedevai skiriasi tuo, kad dievai čia neturi visiems bendrų charakteristikų. ‘Rigvedoje’ Višvedevus šlovina per 40 himnų, ypač dažni jie vėlyvojoje X mandaloje. Į Višvedevus paprastai kreipiamasi kviečiant juos į aukojimą, kuris, tiesą sakant, ir suburia skirtingus dievus į tokio pobūdžio būrį. Himnuose į Višvedevus kreipiamasi su prašymais, vardinami atskirų dievų vardai (nuolatos Indra, Agnis, Mitra, Varuna, kiti Aditjai, daug rečiau Soma arba Ušas, retai Rudra), jų charakteristikos ir žygdarbiai. Kartais dievai tarpusavy taip susilieję, kad sunku išskirti, kas sakoma apie vieną, o kas apie kitą. Kai kuriais atvejais Višvedevai sudaro siauresnę dievų grupę, kurios šaukiamasi drauge su kitomis grupėmis (kaip antai Vasūs, Aditjai ir kt.). Vėlesniu laikotarpiu Višvedevus sudaro dešimt dievybių (kaip antai Vasus, Satja, Kratus, Dakša, Kala, Kama, Dhritis, Kurus, Purūravas, Madravai, nors sudėtis neretai keičiasi, antai ‘Višnu puranoje’). Rituale Višvedevai irgi sudaro vienį (jiems skiriamas trečiasis somos spaudimas). Atitikimas tarp s. i. *vīśve devāḥ* ‘visi dievai’ ir av[estos] *dāevā vīspe* leidžia manyti šį dievų būrį buvus bendrą indoarijams²².

Kaip matyti, kartais Visi dievai gali reikšti visai ne visus dievus, o tam tikrą ribotą dievų grupę tarp kitų. Panašiai apie „Rigvedos“ Visus dievus sako T. Jelizaren-

kova: „Kartais tai tiesiog dievai, išvardijami garbinimo apeigos pabaigoje, nors tame dievų sąraše pasitaiko vardų, kurie pavieniui neminimi [...], o kartais tai vientisa sąvoka, sutampanti su Marutais“²³, taigi su vienu iš kitų dievų būrių.

V. Toporovas vedų Visus dievus net pavadino „kuopiniu vienetu“: „Ypatingo pobūdžio dievų būrys (kartais įtraukiant ir žemesniuosius) – kuopinis vienetas ‘Visi dievai’, Višvedevai. Paprastai ‘Visi dievai’ minimi vardinant dievybes aukojimų metu, kai su kiekvienu dievu siejami būdingi žygdarbiai. Nors kitąsyk ‘Visi dievai’ išskyla kaip savotiškas lydinys iš požymių bei atliktų veiksmų, tik iš dalies besusiejamų su atskirais personažais“²⁴. Taigi Visų dievų samprata dviprasmiška: viena vertus, ji išties gali reikšti visus dievus, antra vertus, ji sudaro atskirą dievų būrį, gretinamą ar net lygiavertį su kitais dievų būriais, arba net savotišką „kolektyvinę“ ar „kuopinę dievybę“, paminimą pagreičiu su kitais pavieniais dievais ar dievų būriais. Šiuo atžvilgiu Visus dievus vėlgi galima suprasti kaip savotišką „liekamąjį narį“, kuriuo kompensuojamas tikrasis dievų skaičiaus neapibrėžtumas ir kuris rituale pasitelkiamas vengiant kurį nors dievą palikti nepaminėtą. Pasak A. B. Keitho, „turi būti atsižvelgiama į šias jungtines invokacijas, kuriose siekiama pagarbinti kiek tik įmanoma daugiau dievų. Ta pati tendencija pagarbinti dievus visus urmu pažymėtina ir sūtrose, kur nurodoma aukoti visiems dievams, įtraukiant netgi nežinomus“, ir „tokį santykį grindžianti religinė nuostata žinoma daugelyje religijų.

22 MHM I, 238.

23 Ригведа 1989, 502.

24 MHM I, 222.

Sudarius visa apimančią grupę, jokia dievybė negalės pasiskųsti buvusi neteisėtai praleista²⁵.

Panašiai Monier Monier-Williamsas paaiškina, jog puranose *vísve devās* – tai arba pažodžiui ‘visi dievai’, arba apibrėžtas dievų būrys Visi dievai, kurių sudaro devyni arba dešimt antraeilių dievų: Vasus, Satja, Kratus, Dakša, Kala, Kama, Dhritis, Kurus, Purūravas, Madravai, prie kurių kartais dar priduriami Ročaka (Ločana) ir Dhvanė (arba Dhūrė, arba ji priduriama papildomai, kaip tryliktoji); ir pažymi, jog „kartais sunku nuspręsti, ar posakis *visve devāḥ* reiškia visus dievus, ar minėtąjį atskirą dievų būrį²⁶. Vėlyvesniems puranų Visiems dievams, kaip matyti, išvis nepriskiriami net patys svarbiausi vedų dievai, kaip Indra, Agnis, Soma, Brihaspatis, Varuna ir kt., taigi šis būrys net nebebandomas tapinti su išties visais dievais.

Itin painius įvairių dievų būrių tarpusavio santykius vedų bei poverdinėje hindu mitologijoje yra pažymėjęs A. B. Keithas: „Iš kitų dievų grupių svarbiausi yra Marutai, ‘Rigvedoje’ jie dar vadinami Rudrais. Tačiau vėlesniuose tekstuose pastaroji grupė nuo Marutų skiriama, o jų skaičius esąs 11, nors štai ‘Taitiryja samhitoje’ (I.4.11.1) nurodomas 33, šiaip jau tradicinis Visų dievų skaičius. Aditjai, kurių ‘Rigvedoje’ yra septyni arba aštuoni, brahmanose sudaro 12 ir dažnai minimi pagrečiui su Angirasais, kurie veikiau tėra žynių giminė, o ne dievai. Su Aditjais bei Rudrais ‘Rigvedoje’ dar šaukiamasi Vasų, aiškiai susijusių su Indra. Tačiau vėlesniuose tekstuose jie siejami su

Agniui, ne su Indra, o jų skaičius, ‘Rigvedoje’ neapibrėžtas, nustatomas esąs 8, nors štai ‘Taitiryja samhita’ (V.5.2.5) netikėtai mini 333. ‘Ā Chandogya upanišadoje’ (III.6–10) aptinkame penkias grupes: Indrą su Rudrais, Agnį su Vasumis, Varuną su Aditjais, Somą su Marutais ir Brahmaną su Sadhjais. Apie pastarąją dievų grupę esmiškai nieko negalima pasakyti: kartkartėmis jie minimi pradedant ‘Rigveda’, paprastai pasirodo ir sūtrose, tačiau be to, kad yra archajiški, nieko daugiau apie jų prigimtį neįmanoma patirti²⁷.

Atskirai A. B. Keithas yra aptaręs ir vieną iš dievų būrių – vyriausiuosius dievus Aditjus: „Tuo metu, kai priimtas Aditjų skaičius jau buvo neabejotinai dvylika, ‘Jadžurvedos’ rituale tebeaptinkamas ir septyni. Tačiau ‘Rigvedoje’ niekur jų nėra suskaičiuota daugiau nei šešių, ir tai tik vienintelį kartą, kai jie išvardyti: Mitra, Arjamas, Bhaga, Varuna, Dakša ir Amša. Sūrja [Saulė] ‘Rigvedoje’ šiaip jau irgi Aditjas, tad jis galėtų būti laikomas septintuoju – su aštuntuoju Martanda, suprantamu kaip besileidžianti saulė. ‘Atharvaveda’ (VIII.9.21) Aditei [deivei Aditjų motinai] priskiria aštuonis sūnus, o ‘Taitiryja brahmana’ (I.1.9.1) juos išvardija: Mitra, Varuna, Arjamas, Amša, Bhaga, Dhataras, Indra ir Vivasvantas. Nors Aditju pavadinamas ir Indra, vienąsyk drauge su Varuna, o kitąsyk – kaip ketvirtasis iš Aditjų, tačiau Aditjai *par excellence* tėra Varuna, Mitra ir Arjamas. Brahmanose nustatytas būdingas Aditjų skaičius yra dvylika, ir jie čia yra susieti su d v y l i k a m è n e s i ū. [...] ‘Maitrajani samhitoje’ (II.1.12) Indra

25 Keith 1998, 221–222.

26 Monier-Williams 1899, 992; žr. Dowson 2000, 376.

27 Keith 1998, 222.

yra aiškiai išskirtas iš dvylikos. O šiaip su Aditjais neretai tapatinami Visi dievai, ir tai gana suprantama, nes vienintelė šiai grupei būdinga skiriamoji ypatybė yra ta, kad jai priklauso šviesos ir dangaus dievai²⁸.

Viena vertus, čia matome įvardytą vieną iš pagrindinių išorinių veiksnių, lemiančių atitinkamą dievų skaičių, prie kurio tradicija pritaiko savo „panteoną“, – tai kalendorius. Antra vertus, matome neapibrėžtumą tarp vyriausiųjų dievų būrio, išskirto iš visų dievų, ir Visų dievų būrio, neretai su juo tapatinamo. Abiem atžvilgiais indų Aditjai panašūs į graikų olimpiečius.

A. B. Keithas pabrėžia nuo pat pradžių užčiuopiamą ir vėlesniame hinduizme tolydžio ryškėjantį skirtumą tarp išties visų dievų ir atskiro Visų dievų būrio: „Jau ‘Rigvedoje’ pastebima tendencija atskirus dievus išskirti iš Visų dievų, o sūtrose skirtumas tarp visų dievų ir senųjų Visų dievų akivaizdus“²⁹. Vėlesniame hinduizme Visi dievai užtat gali būti apibūdinami kaip „žemesnieji dievai arba grupė antraeilių dievų; kaimo liaudies kuopinė dievybė“³⁰. Tokią jų sampratą pažymi ir kai kurie tyrinėtojai. Arthuro M. Hocarto nuomone, kaip valdovų bei žynių luomo asmenys ritualo metu kreipiasi į atskirus dieviškus asmenis, taip ūkininkų luomo bendruomenės atitinkamai kreipiasi į dievų bendruomenes, dievų būrius, kaip Vasūs, Aditjai, Visi dievai, Marutai ir kt.³¹ O Georgesas Dumézilis patį Visų dievų neapibrėžtumą išaiškino taip, kad tai esą arba apskritai visi dievai, dievų

visuma, arba tam tikras atskiras dievų būrys, kurį jis pavadino „dievų plebsu“³².

Šitaip suprantami Visi dievai atitinkamą vaidmenį vaidina žemdirbių kalendorinėse šventėse. Trisysyk per metus, kas keturi mėnesiai, atliekami vadinamieji „keturmėnesiai“ (*cāturmāsya*) aukojimai, susiję su metų laikais. Pirmasis iš šių kalendorinių aukojimų, atliekamas pirmą tradicinio pavasario dieną, vadinamas „Visdieu“ (*viśvadeva*), jo metu, be kitų, aukota Visiems dievams (*viśve devās*); šventė simetriška su trečiaisiais, rudeniniais „keturmėnesiais“ aukojimais, skirtais protėvių vėlėms ir vadinamais *pitṛ-yajña* „aukojimai protėviams“ ar būtent „vėlėms“³³. Be šių „keturmėnesių“ švenčių, dar dusyk per metus švenčiama derliaus šventė ir atliekami „pirmųjų vaisių aukojimai“, *āgrayana-iṣṭi*, kurių metu, be kitų dievybių (Agnio, Indros, Dangaus su Žeme ir kt.), irgi aukojama Visiems dievams³⁴.

Povedinėje ūkininkų luomo religijoje „aptinkame keisčiausius mišinius iš konkrečių ir abstrakčių dievybių. Antai Paraskara nurodo aukoti Brahmanui, Pradžapačiui, namų dievybėms, Kašjapai, Anumatei, jiems turi būti aukojama ugnyje. Indan su vandeniu dera aukoti Pardžanjai, vandenims, žemei. Dhatarui bei Vidhatarui – priedurų, ir dar patariama aukoti pasaulio šalių dievybėms, Vajui, Brahmanui, orui, saulei, Visiems dievams (*viśve devās*) ir visoms būtybėms“³⁵. „Kasdienius ūkininko aukojimus sudarė aukos Agniui su Pradžapačiu naktį ir Sūrjai su Pradžapačiu iš ryto, tačiau

28 Keith 1998, 99.

29 Keith 1998, 222.

30 Werner 2005, 115.

31 Hocart 1950, 39.

32 Дюмезиль 1986, 210, išp. 21.

33 CHI I, 249–250; IV, 481.

34 CHI I, 250.

35 Keith 1998, 214.

dėl to, kas turi būti aukojama (paprastai ryžiai bei miežiai) ir kuriuo tiksliai metu, nuostatos labai įvairuoja. Dar turi būti atliekami penki didieji aukojimai: pirmasis – tai *devayajña* ‘aukojimas dievams’, atliekamas į ugnį rytais ir vakarais, paruošus maistą; antrasis, vadinamas *bhūtayajña* arba *bali*, atliekamas ant žemės ir skirtas visų rūšių būtybėms: pagal Gobhilos versiją, pirmoji iš jų yra Žemė, antroji – Vėjas, trečioji – Visi dievai, ketvirtoji – Pradžapatis, penktoji – vandenų dievas (jam aukojama į indą su vandeniu), šeštoji – augalai bei medžiai (aukojama prie pagrindinio stiebo), septintoji – eteris (prie namų durų), aštuntoji – [meilės dievas] Kama (aukojama į lovą), ir galiausiai rakšasams [demonams, velniams] aukojama į šiukšliadėžę. Tačiau minima dar ir daugybė kitų būtybių, tarp jų vaiduokliai ir gyvatės. Trečiasis didysis aukojimas, *pitryajña* ‘aukojimas protėviams’, atliekamas tiesiog pažeriant, kas liko, ir pašlakstant vandeniu. Ketvirtasis, *brahmayajña*, – tai balsiai tariama vedų ištrauka (paprastai gerokai sutrumpinta), ir penktasis, *manuṣyayajña*, – tai brahmanų, svečių ir elgetų pamaitinimas³⁶. Kaip matyti, poveidinio laikotarpio ūkininkų luomo apeigose Visiems dievams tarp visų dievų ir kitų mitinių būtybių tenka gana menkas vaidmuo.

Pažymėtina, kad Visi dievai jau „Rigvedoje“ kartais įvardijami vienu sudurtiniu žodžiu *viśvadevā*- ‘visadievai’ ar ‘visdievai’, pavyzdžiui, posmo VI.51.7 antroje pusėje: *viśvasya hí kṣáyatha viśvadevāh* „nes visa ko valdovai esat, Visdievai“³⁷. O štai

posmo III.62.4 pirmojoje pusėje pavartojamas sudurtinis būdvardis ‘visadievis’ ar ‘visdievis’ (taikomas konkrečiam dievui Brihaspačiui): *bṛhaspate juśásva no havayāni viśvadevya* „Brihaspati, mėgaukis mūs nuļiejimais, visdievi!“³⁸. Posmo X.92.13 pirmoje pusėje tas pat būdvardis taikomas jau kitam dievui, Pūšanui: *prá nah pūśá carátharī viśvadevyo pām nápad avatu vāyúr ištáye* „Mūsų kelionei Pūšanas visdievis, Apam Napatas tepagelbės, Vajus, idant sektųsi“. O štai Saulei (Sūrjai) skirto himno X.170 4-me posme visdieviu (*viśvadevyāvat-*, pažodžiui maždaug ‘visadievysis’ ar ‘visdievysis’) pavadinamas Djausas, kuris, kaip bendrinis daiktavardis, reiškia tiesiog švytintį, spindintį dangų, o kaip tikrinis, yra tiesiog Dievas, Dievas Kūrėjas: *vibhrājanī jyótiśā svār ágacho rocanām diváh / yénemā viśvā bhúvanāny ābhṛtā viśvākarmanā viśvadevyāvatā* „Žerinti šviesa svelmė – atėjai į spindintį dangų, / kuriuo visos būtybės laikosi, visākūriu, visdieviu“ (lie. *svelmė*, la. *svelme* ‘kaitra, saulėkaita’ yra vienos šaknies su lie. *saulė* ir kone tiksliai, tiek forma, tiek reikšme, atitinka vedų *svar-* ‘saulėkaita, saulės spindesys, saulės nutvieksa, saule spindinti dangiškoji erdvė’).

Mums dabar svarbiausia tai, kad būdvardis *viśvadevya*- ‘visadievis’ ar ‘visdievis’ pagal prasmę visiškai atitinka graikų m. *πάνθειος*, n. *πάνθειον*.

Taigi, M. L. Westo apibendrinimu: „Nepanašu, kad indoeuropiečiai būtų turėję nustatytą dievų sąrašą ar būtų priskybę jiems kokį nors apibrėžtą skaičių. Hetitai minėjo tūkstantį, vedų poetai – trisde-

36 Keith 1998, 359–360.

37 „Rigveda“ cituojama pagal: Aufrecht I–II; Rigveda 2004. Verčiama pagal originalą, atsižvelgiant į naujausią ir nuodugniausią rusiškąjį vertimą:

Ригведа 1989; Ригведа 1995; Ригведа 1999. Cituojama posmą bet kuriame leidinyje nesunku susirasti pagal jo numerį vidinėje „Rigvedos“ struktūroje.

šimt tris, o vienoje vietoje 3339. Įvairiose kultūrose sporadiškai pasirodo rinkiniai po dvylika, bet jie, regis, tebus antrinio sisteminimo vaisius – ne protėvių tradicijos tąsa. Kas labiau primena senovės, bent jau graikų-arijų, paveldą, tai paprotys šauktis ‘visus dievus’ griežtai neapibrėžiant jų individualios tapatybės. Apie keturiasdešimt vedų himnų yra skirti ‘visiems dievams’, *vísve deváh*, šį įvardijimą dažnai kartojant tekste. Zarathuštra (‘Jasna’ 32.3) pavartoja etimologiškai atitinkamą įvardijimą *daēvā vīspānjhō*, nors ne tokia pagarbia prasme: daivai jam tėra garbinimo neverti demonai, ir jis sako juos esant gimusius iš Piktosios Minties. Homerui ‘visi dievai’ bei ‘visi nemirtingieji’ irgi yra įprasta formulė. Kreipiniai į ‘visus dievus’ paliudyti nuo Mikėnų laikų, jų dažnai šauktasi kaip liudininkų prisiekiant bei sudarant sandėrius³⁸.

Be graikų, indų, iranėnų ir (kur kas menčiau pažįstamų) hetitų, Visų dievų sąvoką bus turėję ir germanai. Visi dievai, suėję į tingą (susirinkimą, tarybą, seimą), minimi senovės skandinavų „Poetinėje Edoje“ („Žynės pranašystė“ 51), nors šiaip jau čia turimi omeny „visi Asai“, sudarantys atskirą vyresniųjų dievų grupę, kaip antai („Žynės pranašystė“ 6, 9, 23, 25): „Suėjo visi asai į tingą“; dar („Balдро sapnai“ 1): „Asai visi suėjo į tingą“; o kitąsyk (Hiundlos giesmė“ 29) paaiškinama: „Vienuolika asų buvo suskaičiuota, / Baldrui jaunajam gyvybę praradus“³⁹. Taigi „visų asų“, prieš Balдро žūtį, būta dvylikos. Snorrio Sturlusono

„Eda“, arba „Jaunesnioji Eda“ („Giulvio žavėjimas“) patvirtina, jog „Yra dvylika dieviškųjų asų“, tačiau kitoje jos vietoje sakoma, jog dievų buveinėje Asgarde būta dvylikos krėslų dievams ir dar atskiras sostas vyriausiajam dievui Odinui, taigi viso išėitų trylika⁴⁰. Trylika (dvylika + Odinas) pažymima ir kitais atvejais⁴¹. Kitame „Jaunesiosios Edos“ skyriuje, „Poezijos kalba“, priduriama: „Dievai susirinko į vaišes, ir į sostus sėdo dvylika asų, kurie turėjo būti teisėjais. Jų vardai tokie: Toras, Njordas, Frėjas, Tiuras, Heimdalis, Bragis, Vidaras, Valis, Ulis, Heniras, Forsetis, Lokis. Ten buvo ir deivės: Friga, Frėja, Gevjuna, Iduna, Gerda, Sigiuna, Fula, Nana“⁴². Pirma, kaip matyti, šiame sąrašė nėra Balдро, be kurio asų turėtų būti tik vienuolika, tad su Baldrui ir dar Odinu viso išėitų jau keturiolika. Antra, dievams kartu su asais šiaip jau priklauso dar ištisa kita jų grupė – Vanai, ir Frėja, tiesą sakant, yra viena svarbiausių Vanų deivių, Njordas bei Frėjas – irgi Vanai, „pakelti“ į Asus, o Heniras – Asas, atitinkamai „perkeltas“ pas Vanus⁴³. Užtat Ellis Davidson kelia pagrįstą klausimą: „Kas išties buvo tie dvylika vyriausiųjų dievų, apie kuriuos kalba Snorris? Ar tai oficialus sąrašas, taip sakant, ir ar turi, ar neturi būti įtraukti į dvyliktuką Heniras, Kvasiras, Hodas ir Mimiras?“⁴⁴. Šiaip ar taip, aiškumo čia vėlgi nėra, ir sąrašas veikia mena ne dievų asmenis, o savotiškus iš anksto nustatytus „etatus“, kurių skaičių lemia visai kiti, išoriniai sumetimai (bene tie patys dvylika mėnesių, kaip senovės Artimuosiuo-

38 West 2007, 122.

39 PE, 65 ir 58, 60, 61, 337, 353.

40 Mᚯ, 39 ir 30; žr. Davidson 1990, 28; Demeter 1993, 21.

41 Davidson 1994, 101.

42 Mᚯ, 163; Mᚯ, 97.

43 Lecouteux 2006, 67–68, 94–95, 159, 225–226.

44 Davidson 1990, 46.

se Rytuose ir senovės Indijoje). Dievų tingas mums primena senovės babiloniečių, hetitų naujametinių dievų susirinkimą, Dzeuso sušauktą graikų dievų pasitarimą Olimpe ir vedų Visų dievų sueigą (minimą, pavyzdžiui, „Rigvedoje“ X.82.6 ir kitur).

Taigi, kaip graikų dievai olimpiečiai bei senovės indų Aditjai, čia irgi suskaičiuojami tik vyriausieji dievai Asai, nors ir juos vos pabandžius išvardyti, iškart kyla rimtų sunkumų. Aukščiausiasis Odinas savo ruožtu į sąrašą paprastai neįtraukiamas (arba įtraukiamas dirbtinai pridodant vieną) ir taip savaime iškeliamas virš Visų dievų.

2. Lietuviškasis panteono sąvokos atitikmuo

Kaip senovės graikai, iranėnai, indai ir germanai, Visų dievų sąvoką turėjo ir lietuviai. Bene pirmąsyk ji užtinkama jau XIII a. senovės rusų kalba parašytame „Ipatijaus metraštyje“, kur apie 1258 metus pasakojama, kaip lietuviai, pavėlavę į sąjungininkų ką tik jau užimtą ir nusiaubtą miestą, *тоужахоу же и плевахоу по своискы рекоуше „янда“, взывающе богы своя Андая и Дивирикса и вся боги своя поминающе* „армаудavo ir spjaudėsi, saviškai tardami *janda*, šaukdamiės savo dievų Andajo ir Dievų rikio ir savo *v i s u s d i e v u s* minėdami“⁴⁵. Nežinia, kaip tiksliai šaltinis perteikia tikrus anų laikų lietuvių keiksmus ar šūksnius, tačiau iš to, kas pasakyta, gana aiškiai matyti Visiems dievams tekęs „liekamojo nario“ vaidmuo.

Beveik po trijų šimtų metų (apie 1520–1530 m.) „Sūduvių knygelėje“ aprašoma Sembos gyventojų švęsta derliaus šventė, kurioje vėlgi šauktasi Visų dievų. Šventės laikas *ist nach dem August* „yra po derliaus nuėmimo“⁴⁶, t.y. pasibaigus mėnesiui, kuris lietuviškai taip ir vadinamas – rugiapjūtis, rugpjūtis, ar rugpjūtė⁴⁷. Šventės aprašymas: *Item wan sie den Bock heiligen wollen, kommen vier oder sechs dörffer zusammen. Seind Ir viell, so kauffen sie einen Bollen vnd kommen alle in ein Haus. Da machen sie ein lang fewer; die weiber bringen weizenmehl vnd teigen das ein. Den bock oder Bollen bringen sie vor den Wourschkaiti, der leget beide hende auff inen vnd spricht anruffende a l l e G ö t t e r, sie wollen annemen Ire fest vnd heilig machen dis fleisch vnd Brot, auff das sie würdiglichen mögen begehen Ire heiligung, Die gotter nennet er wie oben vnd gibt itzlichem seine Ehre vnd was macht er habe. Darnach furen sie Inen in die scheuren, da heben sie den Bock auff, gehen alle vmbher. Der Wourschkaiti ruffet aber einmal a l l e g ö t t e r an wie oben, vnd hat sich vmbeschurtz vnd spricht: das ist das lobliche heilige gedechtnis vnserer Veter, auff das wir versönen den zorn vnserer Götter, vnd Sticht den Bock* „Taigi, kai jie nori aukoti ožį, susieina keturi arba šeši kaimai. Jeigu jų būna daug, tai perka bulių ir sueina visi į vienus namus. Čia gerai įkuria ugnį, moterys atsineša kvietinių miltų ir užmaišo tešlą. Ožį arba bulių jie veda prie viršaičio, tas uždeda ant jo abi rankas ir kalba, meldamas *v i s u s d i e v u s*, kad jie malonėtų priimti jų šventę ir pašventinti šią mėšą bei

45 BRMŠ I, 260, s. ru. rašmenys supaprastinti leidinyje, vertimas iš dalies seka Rimanto Jaso vertimu p. 261.

46 BRMŠ II, 130, 146.

47 LKŽ XI, 886, 894.

duoną, kad jie garbingai galėtų atlikti savo aukojimą. Dievus jis išvardija kaip aukščiau [pasakyta] ir kiekvieną pagarbina pagal jo turimą galią. Tada jie veda ožį į kluoną, čia pakelia jį aukštyn, visi eina aplinkui. Viršaitis dar kartą meldžia *v i s u s d i e v u s*, kaip [sakyta] aukščiau, prisijusioja prijuostę ir kalba: „Tai yra girtinas šventas mūsų tėvų atminimas, kad atpirktume mūsų dievų rūstybę, ir nuduria ožį“⁴⁸. Visi dievai čia šaukiami akivaizdžiai žemdirbių šventėje, kaip ir poverdinėje Indijoje.

Tame pat šaltinyje kiek anksčiau, kaip jame ką tik užsiminta, šie Visi dievai yra išvardyti ir, negana to, pavadinti „svarbiausiais“ bei „didžiausiais“: *Sie erwelen alte Menner, die halten sie groswardig vnd heilig wie wir die Bischoffe, welche sie heissen Wourschkaity* [var: *Wairschkayty* ir pan.], *durch die sie irer heiligung anruffen nach gebrechen vnd begirden Ir Götter, welcher Namen lauten also: Deywoty Zudwity; Ockopirmus der erste Gott Himmels und Gestirnes. Swayxtix der Gott des Lichtes. Auschauts der Gott der Gebrechen Kranken vnd Sunden. Autrimpus der Gott des Mehres vnd der grossen Sehe. Potrimpus der Gott der fliesenden Wasser. Bardoyts der Schiffe Gott. Pergrubrius der lest wachsen laub vnd gras. Pilnitis der Gott macht reich vnd füllet die Scheuren. Parkuns der Gott des Donners, Plitzen vnd Regens. Peckols der helle und Finsternus ein Gott. Pockols die fliegende geister oder Teuffel. Puschkayts der Erden Gott vnter dem heiligen holtz des Holunders. Barstucke die kleinen Mennichen. Markopole die Erdtleuthe. Item das*

48 BRMŠ II, 132, prisilaikyta Vytauto Balaišio ir Sigito Plaušinaičio vertimo p. 147–148.

seind die namhaftigen gotter, die sie alle in der heiligung des Bocks gebrauchen, vnd vor die gosten achten vnd rechen. Item in der andern heiligung ruffen sie dise Gotter nicht alle an, allein dise namhaftigen „Jie išsirenka senus vyrus, kuriuos laiko garbingais ir šventais, kaip mes vyskupus, kuriuos vadina viršaičiais, per juos jie aukomis meldžia, negalavimų bei pageidavimų atvejais, savo dievus, kurių vardai skamba taip: sūduvių dievaičiai [tiksliau, deivaičiai]: Ukapirmas – pirmasis dievas, dangaus ir žvaigždžių. Švaistikas – šviesos dievas. Aušautas – negalių, ligonių ir nuodėmių [sveikųjų?] dievas. Autrimpas – marių ir didžiosios jūros dievas. Patrimpas – tekančių vandenų dievas. Bardaitis – laivų dievas. Pergrubis – kuris leidžia augti lapams ir žolei. Dievas Pilnysis daro turtingu ir pripildo kluonus. Perkūnas – griaustinio, žaibo ir lietaus dievas. Pekolas – pragaro ir tamsybių dievas. Pokolai – skraidančios dvasios, arba velniai. Puškaitis – žemės dievas po šventuoju šėivamedžiu. Barstukai – maži žmogeliukai. Markopoliai – žemės žmonės. Taigi čia yra *s v a r b i a u s i* dievai, kuriuos jie, aukodami ožį, garbina, kuriuos laiko *d i d ž i a u s i a i s* ir su kuriais skaitosi. O kituose aukojimuose jie meldžia *n e v i s ū d i e v ū*, bet tik svarbiausiųjų“⁴⁹.

Apie šiuos dievus visu būriu ir atskirai, apie jų funkcijas, vardus, galimas sąsajas bei tapatumus su kitais baltų dievais ir t.t. per pastarąjį šimtmetį (su viršum) tyrinėtojų labai daug rašyta. Tačiau dabar mūsų tikslas – ne patys dievai, jų funkcijos, etimologijos ir sąsajos su kitais, o Visų dievų sąvoka. Šiuo

49 BRMŠ II, 127–129, atsižvelgiant į Vytauto Balaišio ir Sigito Plaušinaičio vertimą p. 143–144.

atžvilgiu čia matome mums jau pažįstamą dviprasmybę, neapibrėžtumą: viena vertus, tai yra „visi dievai“, antra vertus, juos sudaro tik svarbiausieji, didžiausieji dievai (kaip graikų olimpiečiai, vedų Aditjai ar germanų Asai), o kartais, kaip sakoma, aukojimuose kreipiamasi netgi ne į šiuos „visus dievus“, kuriuos savaime sudaro tik svarbiausieji, bet vėlgi – tik į svarbiausius iš jų. Turėdami omeny panašų Visų dievų neapibrėžtumą bei paradoksalumą kitose tradicijose, galima manyti, jog tai ne šaltinio autoriaus neišmanymas ar tikslumo stoka, o pačių tuomečių Sembos gyventojų „panteono“ ypatybė.

Išvardytus Visus dievus nesunku suskaičiuoti: jų, kartu su Barstukų ir Markopolių būriais, yra keturiolika, tad be pastarųjų išeitų dvylika, o dargi be Pokolų būrio – vienuolika.

Jonas Bretkūnas 1588 m., akivaizdžiai ta pačia „Sūduvių knygele“ remdamasis, iš pat karto pažymi Sembos gyventojus turėjus keturiolika dievų: *In sonderhejt aber list man das die Sudawen v i e r z e h e n Götter geehret vnd angebetten haben* „Atskirais atvejais randame parašyta, jog sūduviai turėję ir garbinę k e t u r i o l i k a dievų“; ir toliau juos vėl išvardija⁵⁰. Teiginys sūduvius turėjus ir garbinus keturiolika dievų – akivaizdus supaprastinimas, ir ne tik tikrovės, bet ir ankstesnio šaltinio, „Sūduvių knygelės“, supaprastinimas: kiek iš viso dievų turėję tuomečiai Sembos gyventojai, nėra žinoma (to gal nė jie patys nebūtų galėję pasakyti), žinoma tik, jog keturiolikos būta Visų dievų, kuriuos sudarė vien svarbiausieji, didžiausieji.

Bet štai Motiejus Strykovskis (*Maciej Strykowski*) „Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronikoje“ (1582 m.), IV knygoje, skyriuje „Lietuvių, žemaičių, sembų, latvių ir prūsų dievai“, vėlgi akivaizdžiai remdamasis tuo pat šaltiniu, pateikia jau tik dešimt dievų, į sąrašą nebeįtraukdamas kuopinių Barstukų, Markopolių ir Pokolų⁵¹. Toliau jis patikslina, jog tai esą prūsų ir kuršių, ir tik jų „prastuomenės“ (t.y. ūkinio luomo, nes aukštesnieji luomai tuomet jau buvo panaikinti arba sukrikiščioninti) dievai, ir tuo pat pavyzdžiu atskirai išvardija lietuvių ir žemaičių dievus: *A to były bogi Prusów starych i Kurlandów, których jeszcze i dziś po części on naród gruby wzywa i chwali. Litewscy zaś i Zmodzcy bogowie ci byli osobliwi: 1. Naprzedniejszy bóg, którego zwali Prokorimos [...]. 2. Bóg kwaśnych i kisłych potraw Ruguczis [...]. 3. Bóg Ziemiennik albo ziemny [...]. 4. Kruminie Pradziu Warpu, który wszelkie zboże dawa [...]. 5. Lituwanis, który deszcz spuszcza [...]. 6. Chaurirari, koński bóg [...]. 7. Sotwaros, bydła wszelkiego bóg [...]. 8. Seimi Dewos, co czeladź zawiedował [...]. 9. Upinis Dewos, co rzeki miał w swojej mocy [...]. 10. Bubilos, bóg miodu i pszczoł [...]. 11. Dżidżis Lado, to jest wielki bóg [...]. 12. Gulbi Dziewos, bóg, który każdego z osobna człwieka strzeże, co naszy zowią proprium Genium, anyola własnego [...]. 13. Goniglis Dziewos, pasterski bóg leśny, które Grekowie i Rzymianie Satiros Faunosque zwali [...]. 14. Swieczpuńscynis, bóg, który kury, gęsi, kaczkis zawiedał, i wszystkie insze ptaki tak domowe jako po-*

50 BRMŠ II, 306–307, plg. Marcelino Ročkos vertimą p. 312; taip pat plg.: Bretkūnas 1983, 27–28.

51 BRMŠ II, 512, iš dalies prisilaikyta Dominyko Urbo vertimo p. 545.

wietrzne [...]. 15. *Kielu Dziewos, podróżny bóg [...]*. 16. *Puschajts, bóg ziemny, który między drzewem bżowym mieszka...* „O tai buvo senųjų prūsų ir kuršių dievai, kurių ir dabar iš dalies prastuomenė šaukiasi ir kuriuos garbina. O lietuvių ir žemaičių dievai buvo atskiri: 1. Pirmiausiasis dievas – kurį vadino Prakūrimas [...]. 2. Rūgščių bei raugintų patiekalų dievas Rūgutis [...]. 3. Žemininkas, arba žemės dievas [...]. 4. Krūminė pradžių varpų, kuri visus javus duoda [...]. 5. Lietuvonis, kuris lietuį paleidžia [...]. 6. *Chaurirari*, žirgų dievas [...]. 7. Sutvaras, visokių gyvulių dievas [...]. 8. Šeimos dievas, kuris šeimyna rūpinosi [...]. 9. Upinis dievas, kuris upes turėjo savo galioje [...]. 10. Bubilas, medaus ir bičių dievas [...]. 11. Didis Ladas, tai yra didis dievas [...]. 12. Galbis dievas, kuris kiekvieną skyrium žmogų sergsti, mūsų [t.y. aukštosios rašytinės kultūros atstovų] vadinamas savuoju genijumi, angelu sargu [...]. 13. Ganyklis dievas, girinio ganymo dievas, kurį graikai ir romėnai Satyru ir Faunu vadino [...]. 14. Šventputninis [?] – dievas, kurio žinioje buvo vištos, žąsys, antys ir visi kiti paukščiai, tiek naminiai, tiek laukiniai [...]. 15. Kelių dievas – kelionių dievas [...]. 16. Pušaitis, žemiškas dievas, gyvenantis tarp šeimamedžių [...]“, kuriam toliau priskirti ir pirmiau minėti Barstukai⁵². Taigi dievų jau turime šešiolika, iš kurių paskutinis ankstenuose sąrašuose buvo priskirtas Sembos gyventojams.

Pažymėtina praraja tarp „pirmiausiojo“ dievo Prakūrimo, kuris išties galėtų būti Dievas Kūrėjas, ir likusių itin smulkių,

52 BRMŠ II, 512–514, iš dalies prisilaikyta Dominiko Urbo vertimo p. 546–547; visur praleisti dievams skirtų aukų aprašymai.

menkų, akivaizdžiai ne vyriausiųjų, bet įdėm ūkiškų, valstietiškų dievukų. Tarp lietuvių ir žemaičių dievų išvis nepaminėtas Perkūnas! Nė nekalbant apie kitus, žemesnius, bet iki šiol puikiai žinomus – kaip laimės, laumės, Žemyna, Gabija, Aitvaras, pagaliau Velinas, Vėjas ir t.t. Vaizdas labai primena povedinio laikotarpio hindų ūkininkų Visus dievus, nebeturinčius nieko bendra ne tik su dievų visuma, bet netgi su žymiausias, geriausiai žinomais dievais.

Toliau Strykiovskis vėl kalba apie Sembos gyventojus, vokiečių vadintus sūduviais, kurie betgi apie Įsručių, Ragainę bei Kuršę *są wszyscy Żmodzinowie i żmodzkim językiem aż do Królewca, com sam słyszał i widział, mowią* „visi yra žemaičiai ir žemaitiškai ligi pat Karaliaučiaus, kaip pats girdėjau ir mačiau, kalba“⁵³. Pasakojama apie jų pavasario šventės, vadinamos Pergrubiais ar panašiai (*Pergrubri*), apeigas, kurioms vėlgi vadovauja viršaitis. Pirmiausia jis pagarbina patį Pergrubį, paskui Perkūną, Svaistiką, Pilvytį (ar Pilnytį), kaskart ypatingu būdu (sukandęs kraštą dantimis, neprisiliesdamas rankomis) išgerdamas kaušelį alaus. Tada sakoma: ... *także w s z y [s] t k i m b o g o m, których mają 15, na chwałę po kuflu piwa wypiją, bez dotykania rąk, w zębach trzymając, a za tym śpiewają, jakoby wilcy wyli, pieśń ku ich chwale* „taip pat visų dievų, kurių turi penkiolika, garbei po kaušelį alaus išgeria, nepaliesdami rankomis, dantimis laikydami, o po to dainuoja, tarsi vilkai staugtų, dainą jų garbei“⁵⁴. Visų dievų, kurių esą penkiolika, čia vėlgi šau-

53 BRMŠ II, 515, plg. 549.

54 BRMŠ II, 516, plg. 549.

kiamasi valstiečių kalendorinėje šventėje kaip „liekamojo nario“ po atskirų vardais paminėtųjų.

Toliau Strykovskis iškart pereina prie kitos šventės (kurią galima numanyti esant rudens, derliaus šventę) aprašymo, Sembos gyventojus šįsyk tiesiog sutapatindamas su lietuviais žemaičiais: *Tamże wtedy przerzeczonych Prusów niższej ziemicy, którą zowią Sudawen, Samland, chłopcy Zmodzinowie z Litewskiego narodu, byka albo kozła tym kształtem raz do roku święcą: schodzą się cztery albo sześć siół w jedno [...] zjedą się w jeden dom, gdzie sobie ogień wielki udziałają, tam też żony ich zsypują mąkę pszeniczną i hreczysną, z której naczynią placków. Potym Wurschajtos, ich pop, według pogańskiego obyczajū, wieniec na głowę wdziawszy, położy rękę na kozła albo na byka, i prosi w s z y [s] t k i c h b o g ó w, każdego z osobna, którem wyższej wyliczył, aby raczyli od nich miłościwie przyjąć obchód i ofiarę onego święta, a ująwszy byka albo kozła za rogi, wiodą go do gumna i podnoszą go wszyscy chłopci wzgóre, a xiądz, Wurschajt, opasawszy się ręcznikiem, wzywa powtóre w s z y [s] t k i c h b o g ó w, mówiąc: To jest chwalebna ofiara i pamiątka ojców naszych, abyśmy zgładzili gniew bogów swoich* „Ten pat, minėtosios Prūsijos Žemutinėje žemėje, vadinamoje Sūduva, Semba, lietuvių tautos žemaičiai prasčiokai jautį arba ožį tuo būdu kartą per metus švenčia [aukoja]: susieina keturi ar šeši kaimai [...] sueina į vienus namus, kur susikuria didelę ugnį, ten ir jų žmonos supila kviečių ir grikių miltų, iš kurių užminko papločių. Tada viršaitis, jų kunigas, pagal pagonišką paprotį, ant galvos užsidėjęs vainiką, padeda ranką ant ožio arba ant jaučio ir prašo v i s u s

d i e v u s, kiekvieną skyrium, kuriuos aukščiau esu išvardijęs, kad teiktūsi iš jų maloningai priimti tosios šventės apeigą ir auką, ir, paėmęs jautį arba ožį už ragų, veda jį į klojimą, ir pakelia jį visi vyrai aukštyn, o kunigas, viršaitis, apsijuosęs rankšluosčiu, pakartotinai šaukia v i s u s d i e v u s, sakydamas: Štai garbinimo auka ir mūsų tėvų atminimas, idant atlygtume savo dievų rūstybę⁵⁵. Nors čia regimai sekama ta pačia „Sūduvių knygele“, vis dėlto lieka ne visai aišku, kas yra tie „aukščiau išvardytieji“ Visi dievai – Sembos „sūduvių“, lietuvių (žemaičių) ar gal kokie nors mišrūs? Viena aišku: lietuviams valstiečiams ir jų artimiems giminaičiams Prūsijoje tikrai buvo žinoma Visų dievų sąvoka, kurią jie vartojo labai panašiai kaip poveidinio laikotarpio hindų ūkininkai.

Galiausiai, savo veikalo XI knygos 4-to skyriaus pabaigoje, iš vakarų persikėlęs į vidurio Lietuvą ir papasakojęs apie senąją Vilnių, Motiejus Strykovskis priduria: *Była jeszcze wielka sala albo bóżnica na Antokoli w s z y s t k i m b o g o m, których Litwa zamiona gusły czartowskimi chwaliła, tam świecę woskową po wieczarach we Czwartki kapłani zawždy stawiali, i palili. Aleśmy o tych bałwanach i zababonach pogańskich wyższej szeroko z pewnych dowodów i uprzejmego dawności Litewskich wybadania, w Ruskiej Kronice opissali* „Buvo dar didelė salė ar šventykla Antakalnyje v i s i e m s d i e v a m s, kuriuos Lietuva, velnio kerų apdumta, garbino, ten vaškinę žvakę vakarais kas ketvirtadienis šventikai visuomet statydavo ir žibindavo. Bet apie tuos pagoniškus status bei prietarus aukščiau plačiau,

55 BRMŠ II, 516, plg. 549–550.

iš patikimų šaltinių bei deramo Lietuvos senienų tyrimo, Rusios kronikoje esame aprašę⁵⁶. Vadinasi, vilniškiai Visi dievai nepernelyg skyrėsi nuo vakarų Lietuvoje ir Semboje aprašytųjų, tad atskirai jų aptarti Strykovskiui neatrodė esant reikalo. Nors, žinoma, galėjo ir turėjo būti tam tikrų vietinių skirtybių.

Betgi svarbiausia mums dabar Strykovskio žinia yra ta, kad senovės lietuviai ne tik turėjo tam tikrą Visų dievų būrį – akivaizdžiai nesutampantį su visais dievais! – bet ir jiems skirtą šventyklą, ir ne bet kur, o sostinėje, kažkur tuometiniame Antakalnyje. Tokios Visiems dievams skirtos šventyklos galimybę visiškai patvirtina lyginamoji medžiaga – senovės indų bei senovės graikų Visiems dievams skirtos šventyklos. Savo ruožtu, ši sostinės Visų dievų šventykla pelnytai gali būti vadinama lietuvių Panteonu.

Teodoras Narbutas 1835 m. iš šio Strykovskio pranešimo tad visai pagrįstai nusprendė, šį tą dar pridurdamas nuo savęs: „Iš Strykovskio paliudijimų žinome, kad Vilniaus Antakalnyje buvo šventykla, dengta stogu, paskirta visiems dievams. Matyt, tai buvo *lietuvių panteonas*. Esama nuomonės, besiremiančios padavimais, kad tas panteonas stovėjo ten, kur Sapiegų – dabar išdo – rūmai“ (dėl šios „padavimais besiremiančios“ nuomonės T. Narbutas pasiaiškina, esą „žinia apie tai paimta iš Sapiegų archyvo Derečine“)⁵⁷. Anot T. Narbuto, dargi „reikėtų manyti, kad jame turėjo būti stabų rinkinys“⁵⁸. Dėl stabų, tai didelis klausimas, – jokių žinių apie Visų dievų stabus nei iš Lietuvos, nei iš senovės graikų bei senovės

indų Visiems dievams skirtų šventyklų lyg ir nėra. Papildomo tyrimo prašosi ir šio lietuvių Panteono vieta (turint omeny krikščionišką paprotį bažnyčia statyti buvusių šventyklų vietose, galima paspėlioti, ar tik ne ten jos būta, kur dabar Viešpaties Jėzaus, arba Trinitorių, bažnyčia, stovinti iškart už Sapiegų rūmų likučių). Betgi dėl pačios galimybės tokią Visiems dievams skirtą šventyklą buvus abejoti vargu ar dera. Strykovskio žinia pernelyg neabejojo ir T. Narbuto bendramžiai – šiaip jau perdėm kritiškas Simonas Stanevičius (apie 1838 m.), taip pat Juozapas Jaroševičius (1944 m.) ir kiti⁵⁹.

Juoba tokią galimybę patikimai patvirtina žinios apie kitą, kitoje Lietuvos vietoje buvusią Visų dievų šventyklą.

Obelių seniūnijoje, Rokiškio r., esama kaimo, vardu *Visdievai*⁶⁰, paliudyto mažiausiai nuo 1784 m. (*Wieś Wisdiewy*)⁶¹. Kaimo šiaurės rytų pusėje yra kalnas su sena, šventa laikoma liepa. Pasak Vykinto Vaitkevičiaus: „Tai didingo, iki 15 m aukščio stambiais šlaitais kalvagūbrio pietvakarinė dalis, kurią iš šiaurės vakarų juosia Kriaunos up. slėnis, iš pietų – Stulpio upelis. Aukščiausioje vietoje yra kaimo kapinės. Su senąja religija šaltiniai sieja ir kaip archeologijos paminklas ilgus metus buvo saugoma kalno pietvakarinė dalis prie P. Širvio sodybvietės. Čia iki šiol žaliuoja sena liepa. Jos kamienas 60–65 cm skersmens, čia želia ir gausios medžio atžalos. Su liepa dažnai siejami pasakojimai apie vietovę kaip senojo tikėjimo kulto vietą. Iki 1922 m. šios liepos vietoje augo dvi itin senos liepos“⁶².

59 Stanevičius 1967, 275; LM I, 91, 138.

60 LATŽ, 348; Būga 1958, 232.

61 Vaitkevičius 2006, 598.

62 Vaitkevičius 2006, 598; žr. Vaitkevičius 2003, 64.

56 BRMŠ II, 525, plg. 558.

57 Narbutas 1998, 273.

58 Narbutas 1998, 274.

Gyvoje vietos gyventojų tradicijoje ir kalnas su liepa, ir kaimo vardas iki šiol tiesiai šviesiai siejami su čia buvusiu Visiems dievams skirta šventvieta. Antai 1935 m. iš Jakučių šeimos (P. Jakučio, A. Jakutienės, V. Jakutienės) užrašyta: *Visdievų kaimo vardas, kaip pasakoja žmonės, gautas nuo ten buvusios šventyklos, kurioje buvo visi dievai*; 1966 m. tas pats P. Jakutis vėl papasakojo: *Širvio Jono darže esanti liepa, po kuria buvusi sena dievaičių bažnyčia ir aukuras aukoms aukoti, kad nuo to ir šis kaimas vadinamas visų dievų kaimu – Visdievais*; 1971 m. A. Skvarnavičius pateikė kiek kitokį liaudišką vietovardžio aiškinimą: *Sakoma, kad ant kalno stovėjusi šventykla, apaugusi liepomis. Kiekvienos šventės metu tas liepas ir kryžius, kurių kaime taip pat daug buvo, šventindavo ir dėdavo [= duodavo] dievų vardus. Žmonės tuo stebėjosi ir klausinėdavo: „Kodėl vis dievų vardais?“ Dėl šio klausimo kaimas taip ir pavadintas – Visdievai*; bet štai S. Juodelio tų pat 1971 m. paliudijimu vėlgi: *Pasakojama, kad į vakarus nuo kaimo esančioje kalvelėje buvusi „visų dievų“ šventykla. Nuo to ir kaimo pavadinimas kiles Vis-dievai*; Šeškieinė (inicialas nenurodytas) dar 1993 m. papasakojo: *Žmonės aiškina, jog kaima vardas Visdievai, nes garbinti buva „visi dievai“*. *Sakoma, kad ant kalno stovėjusi bažnyčia ir kad ji nuskendusi...*⁶³. Lietuvoje, Latvijoje ir Gudijoje plačiai žinomi padavimai apie pramegusias ar nuskendusias „bažnyčias“ būdingai mena senąsias šventvietes.

Vadinasi, turime 1) patikimą patvirtinimą Lietuvoje išties buvus Visiems dievams skirtas šventyklas ir 2) patikimai paliudytą

patį lietuvišką Visų dievų terminą, istoriniuose šaltiniuose minimą svetimomis kalbomis (s. ru. *всѣ боги*, vok. *alle Götter*, le. *wszystkie bogi*), – būtent *visi dievai*, taip pat į vieną žodį sutrauktą *visdievai*, išlikusį pačiame vietovardyje. Santykis tarp lie. *visi dievai* ir *visdievai* yra lygiai toks pat, kaip tarp vedų *višve devā-* ir *višvadevā-*.

Maža to, abu terminus sudarantys dėmenys – tiek lie. *visas* ir s. i. *višva-*, tiek lie. *diēvas* ir s. i. *devā-*, – yra etimologiniai atitikmenys⁶⁴. O tai, atsižvelgiant į jų bendrus ypatumus, verčia manyti abu terminus esant pavaldėtus iš ide. prokalbės, iš vieno bendro provaizdžio. Vadinasi, prie arijiškųjų (indų-iranėnų) ir graikiškųjų Visų dievų, kuriuos M. L. Westas atsargiai nurodė esant bent jau graikų-arijų bendru paveldu, dabar galime pridėti lietuviškuosius ir visų jų (drauge su germaniškaisiais) kilmę drąsiai nukelti į indoeuropiečių bendrystės laikus. Priminsime, jog kalbame ne apie žodžius, bet apie sąvokas, skirtingose tradicijose reiškiamas skirtingais žodžiais. Tik indiškųjų ir lietuviškųjų Visų dievų sutampa ne vien sąvoka, bet ir ją įvardijantys žodžiai.

Atsižvelgiant į vedų bei graikų pavyzdžius, nesunku sudaryti ir lietuviškus sudurtinius būdvardžius *visadiēvis*, *visdiēvis* (gal ir *visdievis*), netgi *visdiēvas* (*višdievas*) ir pan. (plg. *visadiēnis* ‘kasdienis’, nenurodyto kirčio *visdienas* ‘kasdienis, įprastas, nuolatinis’, *visapūsis*, *vispūsis* ‘visas puses apimantis’⁶⁵ ir kt.). Šie būdvardžiai lietuvių kalboje savo ruožtu atstotų senovės indų m.

64 Buck 1949, 920, 1464 (Nr. 13.13.6, 22.12.1); EIEC, 25, 230; FrLEW, 93–94; 1264; MhEWA I, 742; II, 562–563; MhKEWA II, 63–64; III, 225–227; PkIEW, 185–186, 1176 ir daug kur kitur.

65 LKŽ XIX, 687, 713, 699, 738.

63 Vaitkevičius 2006, 597–599.

višvadevas, n. *višvadevam*, m. *višvadevyas*, n. *višvadevyam* ir graikų m. *πάνθειος*, n. *πάνθειον*, kuriuos verčiant jie jau neišvengiamai vartoti. Pritaikyti aukurui (*visadievīs, visdievīs, visdievas*) arba šventyklai (*visadievė, visdievė*), šie būdvardžiai tad ir būtų tikslūs *panteono* atitikmenys. O kadangi pažyminiu lietuvių kalboje gali eiti ir būdvardį atstoti daiktavardžio kilmininkas (*aukso žiedas = auksinis žiedas*), tai *Visdievų* šventykla, neabejotina *Visdievų* kaime Obelių seniūnijoje ir tikėtina Vilniuje, Antakalnyje, savo ruožtu būtų tikras antikinio *Panteono* atitikmuo.

Prie Visų dievų dar galima pridurti vienitinius Visų deivių paminėjimus (prisiminkime Homero *πάντες τε θεοὶ πᾶσαι τε θείαιναί*). Antai Radvilė Racėnaitė atkreipė dėmesį į pasaką „Miegančioji gražuolė“, kurios lietuviškuose „variantuose teigiama, kad *kai gimsta sūnus ar dukra, turi suprašyt v i s a s d e i v e s, tai jos laimę skiria*“⁶⁶. Čia turimos omeny likimo deivės, kurios panašiomis aplinkybėmis būdingai pasirodo būriu po kelias, dažniausiai po tris, kartais po septynias ar kt.

3. Išvados

Paviršutinis įspūdis, kurį sudaro šiuolaikinė populiarinė „panteono“ samprata, esą ji mena apibrėžtą tos ar kitos religijos bei mitologijos dievų rinkinį, yra didžiai klaidinantis. Dievų skaičius nė pačios tradicijos dažniausiai nėra (o dėl tam tikrų jų ypatybių, apie kurias čia nėra galimybės kalbėti, nė negali būti) tikslus ir apibrėžtas. Tačiau žmogui būdinga viską sukaičiuoti, tad senosiose tradicijose

atsiranda Visų dievų sąvoka, viena vertus, susiejama su vienokiu ar kitokiu baigtiniu dievų skaičiumi ir dėl to, antra vertus, nuo pat pradžių turinti polinkį tolti nuo visų dievų, dievų visumos prasmės. Pirmiausia Visi dievai pasireiškia kaip savotiškas „liekamasis narys“, kuriuo – maldoje, šlovinamajame himne ar užkeikime vos kelis dievus tepaminėjus vardais, – mėginama aprėpti neapibrėžta, neišvardijama dievų visuma. Bet ilgainiui Visi dievai virsta visai atskiru dievų būriu ar net savotiška kuopine dievybe, minima pagrečiu su kitomis ir nebeturinčia net pretenzijų į jokią visumą. Tokiu atveju *Visus* dievus kartais mėginama sutapatinti su baigtiniu skaičiumi (paprastai svyruojančiu apie 12) dirbtinai išskirtų vyriausiųjų dievų (olimpiečiai senovės Graikijoje, Aditjai senovės Indijoje, Asai senovės germanuose), taip patenkant į visai paradoksalią padėtį, kai Visi dievai tiesiog pagal apibrėžimą sudaro vos dalį visų dievų. Be to, įvairios Visų dievų sampratos koreliuoja su religinio subjekto luomine priklausomybe bei atitinkamais interesais, ir žemdirbių kalendorinėse šventėse jiems tenka visai menkas vaidmuo.

Lietuvių religijos ir mitologijos šaltiniuose Visų dievų sąvoka įvairiomis svertimomis kalbomis (senovės rusų, vokiečių, lenkų) paliudyta nuo XIII a. Čia ji irgi pirmiausia paminėta „liekamojo nario“ reikšme, vėliau nesyk minima žemdirbių kalendorinėse šventėse, kur irgi neišvengiamai prieštaringai tapatinama su apibrėžto skaičiaus vyriausiųjų dievų rinkiniu. Keli įvairaus patikimumo šaltiniai mini Visiems dievams skirtą šventyklą Vilniuje, Antakalnyje. Visai patikimai tokia šventykla paliudyta kitoje Lietuvos vietoje, Obelių seniūnijoje, o iš

⁶⁶ Racėnaitė 2011, 112.

paties jos pavadinimo *Visdievaĩ* bei susijusios sakytinės tradicijos sužinome kalbinį Visus dievus žymėjusį terminą *visi dievaĩ* ar *visdievaĩ*, kuris abiem variantais etimologiškai tiksliai atitinka vėdiškąjį, o reikšme – ir graikiškąjį.

Taigi, pirma, dirbtinai primetama lietuvių religijai ir mitologijai šiuolaikinė subanalinta „panteono“ samprata gerokai

prasilenkia su tikrove ir todėl yra arba išvis atmetina, arba iš esmės patikslintina. O antra, ją patikslinus bei nustatčius jos tikrąją pirminę reikšmę, pasirodo, kad lietuvių religija ir mitologija savaime turi iš indoeuropiečių bendrystės laikų paveldėtą jos atitikmenį, lietuviškai skambantį *visi dievaĩ* ar *visdievaĩ*, tiek savo pavadinimu, tiek turiniu didžiai archajišką ir tradicinį.

Santrumpos:

- Ariès 1993 = Philippe Ariès. *Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje*. Vilnius: Baltos lankos, 1993.
- Aufrecht I–II = Theodor Aufrecht. *Die Hymen des Rigveda*, I–II. Berlin: Akademie-Verlag, 1955 (puslapių numeracija ištininė).
- AŽ = *Antikos žodynas*. Vilnius: Alma littera, 1998.
- BRMŠ I = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, I: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus*, sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: *XVI amžius*, sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
- Buck 1949 = Carl Darling Buck. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: The University of Chicago Press, 1949.
- Būga 1958 = Kazimieras Būga. *Raštai*, sudarė Z. Zinkevičius, I. Vilnius, 1958.
- CHI I = *The Cultural Heritage of India*, I: *The Early Phases (Prehistoric, Vedic and Upanisadic, Jaina and Buddhist)*. Calcutta: The Ramakrishna Mission Institute, 2001.
- CHI IV = *The Cultural Heritage of India*, IV: *The Religions*. Calcutta: The Ramakrishna Mission Institute, 2001.
- CMR = *Oxford Dictionary of Classical Myth and Religion*, edited by Simon Price and Emily Kearns. Oxford University Press, 2004.
- Davidson 1990 = H. R. Ellis Davidson. *Gods and Myths of Northern Europe*. London: Penguin Books, 1990.
- Davidson 1994 = H. R. Ellis Davidson. *Viking & Norse Mythology*. London: Chancellor Press, 1994.
- Demeter 1993 = Tekla Demeter. *Germanų ir keltų sakmės bei legendos*. Vilnius, 1993.
- Dowson 2000 = John Dowson. *A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion: Geography, History and Literature*. New Delhi: D. K. Printworld, 2000.
- EIEC = *Encyclopedia of Indo-European Culture*, editors J. P. Mallory and D. Q. Adams. London–Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997.
- FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.
- Hocart 1950 = Arthur Maurice Hocart. *Caste: A Comparative Study*. London: Methuen & Co., 1950.
- Jobes 1962 = *Dictionary of Mythology, Folklore and Symbols by Gertrude Jobes*, I–II. New York: The Scarecrow Press, 1962 (puslapių numeracija ištininė).
- Jung 1990 = Carl Gustav Jung. *Symbols of Transformation*. Princeton University Press, 1990.
- Keith 1998 = Arthur Berriedale Keith. *The Religion and Philosophy of the Veda and Upanishads*, I–II. Delhi: Motilal Banarsidass, 1998 (puslapių numeracija ištininė).
- Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc.: Elsevier, 2003.
- LA = *Lexikon der Antike*. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1985.
- LATŽ = *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas*, II. Vilnius: Mintis, 1976.
- Lecouteux 2006 = Claude Lecouteux. *Germanų mitologijos žodynas*. Vilnius: Aidai, 2006.
- LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.

- LM I = *Lietuvių mitologija*, sudarė Norbertas Vėlius, I. Vilnius: Mintis, 1995.
- Lurker 1995 = Manfred Lurker. *An Illustrated Dictionary of the Gods and Symbols of Ancient Egypt*. London: Thames and Hudson, 1995.
- MhEWA I–II = Manfred Mayrhofer. *Ety-mologisches Wörterbuch des Altindischen*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1992–1996.
- MhKEWA II, III = Manfred Mayrhofer. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, II, III. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1963, 1976.
- Monier-Williams 1899 = *A Sanskrit-English Dictionary, etymologically and philologically arranged, with special reference to cognate Indo-European languages* by Sir. Monier Monier-Williams, new edition, greatly enlarged and improved with the collaboration of professor E. Leumann, professor C. Cappeller, and other scholars. Oxford University Press, 1899; Delhi: Motilal Banarsidass, 1999.
- MŠ = *Mimiro šaltinis: Senųjų islandų tekstų antologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003.
- Narbutas 1998 = Teodoras Narbutas. *Lietuvių tautos istorija*, I: *Lietuvių mitologija*. Vilnius: Mintis, 1998.
- Odisėja 1964 = *Odisėja*, vertė Jeronimas Ralys. Vilnius, 1964.
- PE = *Poetinė Eda*, iš senosios islandų kalbos vertė Aurelijus Vijūnas. Vilnius: Aidai, 2009.
- PkIEW = Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München: Francke Verlag, 1959.
- Platonas 1996 = Platonas. *Kratilas*, graikišką tekstą parengė, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mantas Adomėnas. Vilnius: Aidai, 1996.
- Platonas 1996a = Platonas. *Faidras*, iš graikų kalbos vertė ir paaiškinimus parengė Naglis Kardelis. Vilnius: Aidai, 1996.
- Platonas 2000 = Platonas. *Puota, arba apie meilę*, iš graikų kalbos vertė Tatjana Aleknieienė. Vilnius: Aidai, 2000.
- Racėnaitė 2011 = Radvilė Racėnaitė. *Žmogaus likimo ir mirties samprata lietuvių folklore*. Vilnius: LLTI, 2011.
- Rigveda 2004 = *Rigveda*, pdf edition by Keith Briggs, 2004.
- Spence 1998 = Lewis Spence. *Myths and Legends of Egypt*. London, 1998.
- Stanevičius 1967 = Simonas Stanevičius. *Rašai*. Vilnius: Vaga, 1967.
- Uždavinys 2003 = Algis Uždavinys. *Senovės Egipto civilizacijos upatumai. Egipto mirusiųjų knyga*, parengė Algis Uždavinys. Kaunas: Ramduva, 2003.
- Vaitkevičius 2003 = Vyktintas Vaitkevičius. *Alkai: baltų šventviečių studija*. Vilnius: Diemedis, 2003.
- Vaitkevičius 2006 = Vyktintas Vaitkevičius. *Senosios Lietuvos šventvietės: Aukštaitija*. Vilnius: Diemedis, 2006.
- Werner 2005 = Karel Werner. *A Popular Dictionary of Hinduism*. Taylor & Francis e-Library, 2005.
- West 2007 = M. L. West. *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford University Press, 2007.
- Бойс 2003 = Мэри Бойс. *Зороастрийцы: верования и обычаи*. Санкт-Петербург, 2003.
- Герни 1987 = О. Р. Герни. *Хетты*. Москва, 1987.
- ДГРС = *Древнегреческо-русский словарь*, составил И. Х. Дворецкий, I–II. Москва, 1958 (puslapių numeracija ištisinė).
- Дюмезиль 1986 = Жорж Дюмезиль. *Верховные боги индоевропейцев*. Москва, 1986.
- ЛУН = *Луна, упавшая с неба: Древняя литература Малой Азии*, перевод с древнеазиатских языков Вяч. Вс. Иванова. Москва, 1977.
- Матье 1996 = Милица Эдвиновна Матье. *Избранные труды по мифологии и идеологии Древнего Египта*. Москва, 1996.
- МНМ I–II = *Мифы народов мира: Энциклопедия в двух томах*, I–II. Москва, 1980–1982.
- МЭ = *Младшая Эдда*, издание подготовили О. А. Смирницкая и М. И. Стеблин-Каменский. Ленинград, 1970.
- Ригведа 1989 = *Ригведа: Мандалы I–IV*, издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва, 1989.
- Ригведа 1995 = *Ригведа: Мандалы V–VIII*, издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва, 1995.
- Ригведа 1999 = *Ригведа: Мандалы IX–X*, издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. Москва, 1999.